

Kuimuudu eetiline tiidüs harilikku inemist avitas

Kae lk 2

Ihamaru paigavaimu hoitja Täpsi Aivar

Kae lk 3

Parm tsuskas: ahvirahva kooliaasta alostus

Kae lk 4

Järgi Urve.

Kooliaasta alostusõ soovi

Timahava Hurda Jakobi rahva-kultuuri avvohinna saanu pikä-aolinõ Põlva koolioppaja Järgi Urve suuv koolilatsilõ ja oppa-jilõ ilosat kooliaasta alostust säändsise sõnnoga:

«Suuvõ olõssi palfõ. Kõgõ-päält latsilõ sääne suuv: pan-

UL

«Vunki manol!» luumis-talos korjas mõttit

13.–14. rehekuul tulõ Parksepä koolimajan jäl «Vunki manol!» luumistalos. Seo om joba säits-mes kõrd, ku ütenukuun margo-tõdas vällä vahtsit mõttit ja tegemiisi, miä tan paigapääl ello edesi veenü.

11.–20. süküskuuni käü seo-kõrdsõ «Vunki manol!» avalik mõttidõ korjaminõ, kohe egäüts saa uma mõttö arotamisõs esitã. Ligembãt teedüst löüd kodolehe vunkimano.ee päält.

UL

kõ oppajat häste tähele! Võtkõ kõik tarkus vasta ja veege edesi säändsist juuni ja üllenpidämist, midã teile koolin opatas. Selle et kurjust om ilman palfõ ja ku mi saassi hää poolõ iks koolingi kuigi palfõ edesi anda, olnu tuust hulga kassu. Ku lats saa koolist hää tujõ, lätt tä hää tujoga kodo. Niimuudu saa ka kodoelo parõmbas. Ku lats tulõ hää ja rõõm-sa meelega koolist kodo, taht tä kuuli tagasi kah rõõmsa meelega minnä.

Sama ka oppajalõ: ku tahat rõõmuga tüüle minnä ja sutat ka latsõ sammamuudu mõtlõma panda, sis omgi kõik häste. Taht-minõ kuuli minnä omgi kõgõ tähtsãmb.

Ütte asja soovi oppajalõ viil: rahhu, õnnõ rahhu! Nigu ütelf Karlsson katussõ päält. Süä piät kõigil inemiisil olõma õigõ kotsõ pääl. Ja ku sa süäimest ja süäme-ga oppat ja tahat tarkuusi ja elo-normõ edesi anda, sis om kõik häste.»

Uma Pido tsihiotsmis-päiv Vahtsõliinan

Tõnõ Uma Pido tsihiotsmisõ- ja mængupäiv peetãs 9. süküskuul Vahtsõliinan. Kokko saias kell 11 Vahtsõliina rahvamaja man. Ütenkuun opitas är üts laulu-mäng ja pääle tuud otsitas kaardi perrã põnvõt kultuuriluuga kõü-detüid paiku. Osalisõ saava tii pääle märgotamisõs ütenu ka üte ülesandõ. Ligembãt teedüst tsihi-otsmispäivi kotsilõ saa kodolehe umapido.ee/tsiht päält.

UL

Kogokunnafestival Rõugõn

RAHMANI JAN

Seo puulpäävä peetãs Rõugõn Ööbikuoron kogokunnafestivali ja Uma Meki laata. Päävä päämine mõtõ om anda teedüst tuu kotsilõ, kost tulõ mi süük.

Õigõlõ peetãs kogokunna-festivali katõl pääväl. Riidi, 8. süküskuu pääväl omma pää-midse tegemise Rõugõ valla koolõn-latsiaidun ja mõtõldu latsilõ. Näile tetãs tüütarri ja kutsutas üles aiakraami nunnunäütusele tuuma.

A suurõmbalõ rahva-lõ mõtõldul söögifesti-valil 9. süküskuu pää-väl võetas arotusõ ala paikligi ja mahhesõõgi. Ööbikuoron om tuu päiv viis esisugumast alla laada, tüütarri ja kultuuriprogram-miga. «Kogokunnafestival om terve seo kandi rahva jaos kokkosaamisõ kotus, kon mi kõnõlami paiga-päälitsest söögist. A meile tulõva ka tiidlãse, kes kõ-nõlasõ mitmõsugustist as-just. Juttu tulõ ilmast, mul-last ja kompostist ja tuust, midã mahhesüük õigõlõ tähendãs,» seletãs festivali iistvõtja Kesküla Kaja.

Päält loengidõ saa festi-valil ütenu lüvvã tüütarrin. Juhendaja näütãse tuud, midã mõistva. Om ka kultuuri-programm ja laada päält saa paigapäälist ja Uma Meki

RAHMANI JANI PILT

Kogokunnafestivali iistvõtja Kesküla Kaja.

märgiga süüki osta. «Laadal om nii mahhesüüki ku muud paigapäälist ja omma ka söõgi-kõrraldaja. Ummamuudu om tuu, et meil ei olõ ütekõrdsit anomit, a omma peris ano-ma,» kõnõlõs Kesküla Kaja. «Et Rõugõ vallan oll Võro maakunna edimãne kuul, kon naati koolilatsilõ mahhet süüki pakma, sis om tuu kah märgi-line, et mi tan teemi suurõmba rahvapido, kon mi seletãmi, mis aol mi elãmi ja mis olõs tähtsã teedã tuu kotsilõ, kost mi egãpääväne süük tulõ. Küsümi

tuud, et ku inemise inãmb esi süüki ei kasvata, kas sis piãssi tiidmã, midã poodist otsi.»

A mille om tähtsã teedã tuud, kost mi egãpäävä süük tulõ? «Ku üteldãs, et sa olõst tuu, mis sa süüt, sis olõs hää teedã, midã sa suuhtõ panõt. Iks olõs hää tuu pääle mõtõlda, selle et ter-vüs om inemisel kõgõ tähtsãmb asi ja tervüs tulõgi tuust, midã süvvãs. Ku tahat, et sul olõssi hää elu, piät kaema, midã suuhtõ panõt,» löüd Kesküla Kaja.

Festivalil om hulga kõrral-dajit: pääkõrraldaja om Rõu-

gõ vald, tugõva Võromaa arõnduskeskus ja Võromaa partnerluskogo ja taa om osa «Tarto 2024» Lõuna-Eesti kogokunnaprogrammist. Päävä loenguosa kõrraldõdas ütenu Tarto Ülikooli eetiga-keskusõ projekti «Tartu maailmaülikool» vidãjidega, tüütarri iistvõtja om MTÜ Kagu-Eesti Loodusrahvas. Kultuuriprogrammi kõrraldas Rõugõ valla rahvamaja ja laa-tu võtva iist Uma Meki vidãjã.

Ligemb teedüs: rouge. kovtp.ee/kogokunnafestival.

Kunstiakadeemiã tudõngi ehiti Tsooru järve pääle tsuklõva taasperilde savvusanna

RAHMANI JAN

Eesti kunstiakadeemiã sise-arhitektuuri tudõngi ehiti Tsooru järve pääle tsuklõva savvusanna. Tego om edimãdse «suidsupääslãsega» Antsla valla umanõolid-sõmbas luumisõ projektist «Tagurpidi Antsla».

«Seo om teedãolõvalt edimãne Eesti tsuklõv suidsusann ja ehi-tãmene lätt häste kokku tuuga, et käümãn om sanna-aasta,» seletãs Antsla valla kultuuri- ja nuursuutüü spetsialist Tombaku Merle.

Mõtõ Antsla valda midãgi esierãlist ehitã tulff Antslast peri kunstiakadeemiã tudõngi Tõniste Trine kaudu. Et kunsti-akadeemiãn tetãs edimãdse kursusõ praktikidsõs tüüs üts väiku ehitüs, sis pakuti väl-lã, et tudõngi võinu tuud tetã

Antsla vallan. Samal aol oll Antsla rahval vällä märgitü valla esierãlidsembãs muutmisõ projekt «Tagurpidi Antsla», mink mõtõ om valla esi kotus-sihe pistü säädi umanõoliidsi maamãrke. Taasperilde Antsla mõtõ lihviti mõnõ ao iist «Vun-ki manol!» mõttõtalossil.

Tsuklõva savvusanna pro-jektilõ panniva autori nimes «Pühã viha». Nimi and mõista, et suidsusann om võrokõisi jaos pühã kotus, tõdõsõst külest jäl tuud, et sannan vihutas. Kujon-dus om sannalõ tettü nii, et alo-manõ jago om musta väarmi ja ülemine valgõ. Toda tuuperãst, et sann paistunu taasperilde ollõv: hariligult nakkas jo vaht-sõl suidsusannal ülemine jago innemb mustas minemã.

Tudõngi ehiti sanna Tsoorun kats nãdãlit. Ummilõ tegemi-iile saiva nã tukõ paikligõlt ettevõtjilt ja vallalt.

TOMBAKU MERLE PILT

Tudõngi ja juhendaja tsuklõva suidsusanna vallategemise pidol Tsooru järve veeren.

Tombaku Merle jutu perrã jãivã tudõngi esi uma praktika-ga väega rahulõ. «Nã kõnõli, et Tsuuru tulõk om nigu vanaimã mano minek ja nãil olli silmã likõ, ku nã sanna vallategemisel kõnnit pei. Olli õnnõliku ja

vãega vãsünü, selle et neo kats nãdãlit olli nãide jaos kõvva tüüd tãüs. Ka kotusõpääline rahvas elli tudõngidõ tegemiisi-le ütenu. Tihtsãle kãüti ehitãmist kaeman ja tudõngi tundsõva, et nã omma tan hoitu,» seletãs tã.

KEEDUSSÕ PÄÄR-JOONAPI PILT

Tsuklõv suidsusann om seestpuult harilik suidsusann uma kesses, lava ja vii lãmmistãmise anomaga.

Jutt põimukuu lõpun valmis saanust tsuklõvast savvusannast om joba ilma pite lakja lãnnü ja tegunenü om huviliidsi, kiã tahtnu Tsooru järve pääle sanna minnã. Tombaku Merle ütles, et parhilla om üts huvilinõ, kiã om

valmis sannamehes nakkama. «Suidsusannal piät õks üts kim-mãs kütjã olõma, ei saa nii, et egãüts küt, kuis mõist,» seletãs tã. Nii et õigõ pia või luuta, et huvilidsõ saava vahtsõn sannan lõunõt võtta.

M Ä R G O T U S

Eetilidse tiidüse abiga tettü saavutusõ ja tulõmi tiinvä inemiisi ja ütiskunda

Tiidüsest ja eetikast ja kuis tuu harilikku inemist pututas

Kündlevalgusõ romantiga

Seod kirja kiroti ma kündlevalgõl ja hanisulõga. Asi om nii, et tuu minevä nädäli torm vei voolu majast är ja mine sa tiia, kas tä iks inne lehe trükkuminekit tagasi tulõ.

Esihindäst om võimalik ka voolulda ellä. Sükävkülmäga om tsipa kehväste, sinnä om korjunu säänest kraami, midä pikembät aigu hoita tahtsõmi. A õnnõs tekk vooluga naabri üte uma sükävkülmärioli tühäs, nii et midägi sai ka är pästetüs.

Vett saa jööst, süvvä saa tetä puupliidi pääl. Tuusama naabri lainas generaatorit kah, nii et ku väega vaia, saa kaopumba tüüle panda ja vii majja. Generaatoriga saa internetti kah, ku väega suur hädä käen. Õnnõ tulõ rehkendä, et bensiini kulus umbõs kats liitrit tunnin.

Taa kündlevalgusõ romantiga om iks tsipa üle hinnat. Latsõ tulõva koolist, tahtva mössu ja hinnäst möskõ. Muiduki saa san-na küttä ja mösugi är möskõ, a olõmi harinu vooluga lihtsämpä toimõ saama. Ja ei nakka hinnäst ümbre kah hafotama, selle et kül timä kunagi tagasi tulõ.

Olkö sis muudsa!

RAHMANI JAN,
Uma Lehe päätoimõndaja

UMALEHT

Tulõ vällä egä katõ nädäli takast neläpäävä.

Toimõndusõ aadrõs: Tartu 48, 65609, Võro liin

E-post: info@umaleht.ee, tel 78 222 21

Kodoleht: umaleht.ee

Molvihk: facebook.com/umaleht

Päätoimõndaja: Jan Rahman, tel 56 922 841
jan@umaleht.ee

Abitoimõndaja: Kaile Kabun, info@umaleht.ee

Keeletoimõndaja: Laivi Org, laiviorg@gmail.com

Latsinuka toimõndaja: Mariko Faster,
latsinukk@umaleht.ee

Uma Lehe toimõndusõ kolleegium:
Tiia Allas, Külli Eichenbaum,
Aapo Ilves, Kaido Kama,
Ülle Kauksi, Rainer Kuuba,
Evar Saar.

Välläandja: SA Kultuurileht, kl.ee

Tellmine: Express Post AS, tellimine.ee, tel 617 7717

Tõsõ kundi otsast

Ettevõtja PINDMAA AIGAR märgotas tan ilmaasju pääle tsipa tõsõ nuka alt, ku hariligult kaema harinu oltas.

Ku tsirgu pesäst lindasõ

Tiidjamiis Aarma Gunnari raamatust um mullõ kõrvu vahelõ jäänü kats mõtõt latsi kotsilõ. Edimäne: latsõ umma õnnõ tsipakõsõ aigu su perren külälise. Nä tulõva, umma ja sis läävä umma tiid. Ja tõnõ mõtõ: latsõl saa kasvata õnnõ kõrraarmastust, kõik muu olõnõs tuust, miä tälle um elotii pääle ütten antu ja määnest tiid egäüts lätt.

Inemise põhiumahusõ umma olla õnnõlik, saia midägi vahtsõt teedä ja olla kiäki. Inemine taht esi kiäki olla ja taht, et tä lats olõs kiäki. Nii pruuvgi vanõmb uma ärnagemise pererä ummi latsi koton kasvata ja and näile kõgõ parõmba, miä täl anda um. A tuu või olla nilbõ tii: ku annat üleervo pallo, võit latsõ är tsurki.

Tahetas, et latsil olnu parõmb ku meil. Periselt ei piä latsil parõmb olõma, nä piät esi opma ja toimõ saama. Kes näid sis avitas, ku meid inämb ei olõ? Sis nä trehvüse ilnamere tuuli kätte.

Arõng elon käü läbi kannatusõ. Ku inemine kannatas, sis tä mõtlõs perrä ja pruuv asja paranda. A ku egä päiv um süük noki iin olõman, tarõ

lämmi, säng ja tarõ kõrda tetü, sis sääne asi arõngut ütten ei tuu. Ummi latsi kasvatamissõ man olõ mõtõlnu, et ma ei tahassi kasvata ütelegi mehele vai naasõlõ diivaniehet, kes ei mõista midägi tetä ja kellel käe ei painu kasvai prahti üles võtma, murro niitmä vai puud riita pandma.

Üts hetk nakkasõ latsõ kottost vällä minemä. Tuuga tulõ leppü. Latsõvanõmbilõ um tuu vahtsõnõ olukõrd. Kunagi olti noorõ ja armunu, kaeti kattõ vesist silmä ja kõik muu jäi tähele pandmada. Sis tulliva latsõ ja es olõ aigu inämb ka ütstõist tähele panda.

Rassõ aig tulõ sis, ku latsõ umma lännü ja sa olõt jäänü tuusama kõgõ armsamba inemisega katõkõistõ. Säält edesi minnä um suur kunst. Kunagi um tettü valik, lubatu, et armastõdas ütstõist surmani. A kas tuu armastus jääs alalõ ka päält latsi kottost minekit?

Ma arva, et väega õnnõligu umma nuu inemise, kes umma kuun tollõst hetkest pääle, ku umma ütelnü jah-sõna, kooni aoni, ku üts näist tast ilmast päält latsi kottost minekit?

Ildaaigu käünü jandal latsil-da naisi uurmisõ ümbre tõi tiidüse, eetiga ja tiidüseetika arotusõ suurõmba rahva ette. Hariligult jääse sändse vaiõlusõ tiidläisi vaihõlõ, a no kūsūs suur hulk harilikõ inemiisi, midä ja kupallo piässi nä tiidüsest ja eetikast tiidmä.

Kutsõ uuringuhe või tulla egäleütele, tuuperäst tulõ ka egäleütele kasus tiidüse eeti-liidsi nõudmiisiga kursin olõminõ. Või jo paistu, et tiidüst tegevä targa tiidläse kongi kavvõn ja mullõ tuu ei putu. Sõski mõotas tiidüs inemiisi egäpääväst ello. Lihtsamb om tuust arvo saia, ku märgimi sändside tiidüs-tehnoloogii-lidsi edenemiisi pääle, miä mi egäpääväello mõotasõ, näütüses nutitelefon, eelektri-auto, arstiroho.

Periselt võtami mi ku kodanigu kõik aig ossa esisugumaidisist tiidüsega kõudetüst tegemiisist. Mi käest kūsütäs teedüst, mi vastami kūsüt-lüisile, meil tegünes egä päiv teedüst ja andmit, miä saava alussõs tiidüslige tulõmuisi luumisõlõ.

Inemiisi tiidüsest ossa võtminõ om väega tähtsä, säälhulgan näütüses kūsüt-lüisile vastaminõ, selle et tiidüslig tiidmine avitas mi ello parõmbas tetä. Ilma hariligu inemise abilda om pallosiid tähtsit kūsümüisi väega rassõ, ku mitte ilmvõimalda tiidüsligult uuri. Tan om tähtsä uurja ja uuritava kuuntüü, miä saais usaldusõ pääl.

Tuusjaos, et usaldust väärt tiidüst tetä, piät tiidläse kin-ni pidämä korgist eeti-liidsist normõst. Egä inemine võissi naid teedä. Tähtsä om tuu, et vastutus uuritavit kaitsa om tiidläse olgõ pääl. A ummi õiguisi tiidmine avitas kim-mäs tetä, kas konkreetne tegemine om õks tiidüslig ja kas tuu pääle mass umma aigu raisada.

Vabatahtlik ja tiidlik ossavõtminõ

Edimäne põhimõtõ üttenhaardmisõ man tiidüstühte om tiidlik ja vabatahtlik

Kiri Taimaalt

Vaihtusopilanõ
JÜVÄ HELLÄ
and teedä, kuis
lätt kavvõn
Taimaal.

3. kiri Taimaa luudus

Seokõrd kiroda ma veidükese Tai luudusõst. Luudus om tah mõtsik ja samal aol mõtsikult illos. Ma olõ saanu taad illo egä päiv nätä ja tähele panda, selle et mino kodo om jõõ veereh. Ümbretsõõri kasusõ suurõ puu ja ma elä piaaigu nigu mõtsa

PARDERI MARI-LIISA,
Tarto Ülikooli eetigakeskusõ tiidrü

ossavõtminõ. Tuu tähendäs, et uuringuhe kutsja piät andma sullõ ausa ülekaehusõ teemast, tsihist, võimaligust kasust ja ohost, miä uuringuga ütten käü.

Ossavõtja privaatsusõ kaitsminõ

Uuringu tegijä piät kõrralda-ma nii, et ossavõtja privaatsus olõs kaidõst. Tuu tähendäs isikuandmidõ kaitsõ üldmäärüse ja säädüse perrä käümist nii teedüsse kogomissõ, uurmisõ ku ka turvalidsõ hoitmisõ man.

Ossavõtjalõ tulõ anda teedä, määnest teedüst kõratas, mään om korjamissõ tsiht, kon, kuis ja ku kavva teedüst hoiõtas, kiä saa andmilõ mano ja kas teedüst pruugitas ka tulõvigun (ja ku pruugitas, sõs kiä ja mille).

Keerolidsõmbidõ uuringidõ puhul tulõ uuringust ossavõtjalõ teedä anda, kas uuringulõ om võet eetigakomitee luba ja ku om, sõs mään komitee tuu olõ, kiä uuringulõ lua and. Eetigakomitee lupa om vaia näütüses sõs, ku ossavõtjidõ kotsilõ kūsütäs kas delikaatsit andmit vai kõratas näide kot-

seeh. Inne Taihtõ tulõkit ma iks salahuisi loodi, et vast om mu kodo kohki liinast väläh, luudusõ lähküh, a ma es mõista kõrras kah arvada, et ma nii ilosah kotussõh elämä nakka.

Mullõ miildüs seo rahu ja vaikus, miä tah om, õdagunõ ritsikide ja gekodõ laulminõ ja päävä tasalik mineng mäki taadõ, kohe tuu jätt hindäst perrä roosakasverevä salaperädse kuma. Viil miildüse mullõ neo põnõva kujoga kühmälidse mäe, minkast egä hummok müüdä sõidami, ku kuuli läämi. Naa näütäse nii perädü vana vällä ja tun-nus, nigu egälütel naist olnu kõnõlda mõni esisugumanõ lugu tuust, kuis nä õkvalt sändse kujoga saiva.

Ka eläjä omma siin esisugumadsõ. Äge om nätä tii veereh eelewantõ ja ahvõ

silõ väega pallo teedüst. Delikaatsõ andmõ omma näütüses etniline vai rassiline periolõminõ, poliitilidsõ, usulidsõ ja filosoofilidsõ arvamisõ, biomeetiline teedüs, tervüseteedüs ja teedüs seksuaalelo ja sugulisõ tõmbõ kotsilõ.

Õigus ossavõtmisõst är üteldä

Uurmisõst ossavõtminõ olõ-i kohustus. Inemisel om õgal aol õigus uuringust är üteldä. Ku tuu om vastamiilt – näütüses ei miildü kūsümüse vai tegünes tunnõ, et kūsütävät teedüst hindä kotsilõ vällä anda ei taha –, või uurmisõst är üteldä ka sõs, ku seo joba käü. Ärütlemise põhjust ei piä uurjalõ seletämä.

Ku perän uurmisõst ossa võtmist saat teedä midägi, minkperäst tahat uma ossavõtmisõ tagasi võtta, om sul ka tuusjaos õigus. Kõrraligu tiidligu nõunolõki paprõ pääl om kirän, ku kavva ja määndsil tingimüisil saat uma nõunolõgi tagasi võtta ja pallõlda teedüs kistuta. Mee-len tulõ pitä, et tuu ei pruugi olla inämb võimalik nimeldä teedüsse puhul. Nimeldä om

TAMMELEHE ANU,
Tarto Ülikooli eetigakeskusõ tiidrü

tuu teedüs, midä ka uurja ei suta inemise isikuga kokko panda.

Kõgõ või kūsü seletüisi, hariligult omma annõdu ka kontakti, kohe kiroti vai kõlista. Tähtsä om, et uurmisõst ossavõtja saa täpsehe arvu, minka tä nõun om.

Või juhtuda, et tahasi uuringu kotsilõ tagasisidet anda. Tuud mass tetä kas uurjalõ hindäle vai tiidüsasutusõlõ, kost uurja peri om.

Tiidüsel om inemiisi vaia

Kõigist naist tähelepanõkiist ja hoiatusist huulmalda tahassi lõpõtusõs kinnütä, et inemiisi ossavõtmist tiidüsest om väega vaia. Kūsümüse tuust, midä inemise näütüses vahtsist tehnoloogijist arvassõ, avitasõ noidsammu tehnoloogijit inemisesõbralikumbas tetä. Kūsümüse, kuis inemise umma egäpääväello eläse, avitasõ parõmbas tetä näütüses riigi teenüssist.

Eetilidselt tett tiidüs avitas hoita mi usaldust tiidüse vasta. Eetilidse tiidüse abiga tettü saavutusõ ja tulõmi tiinvä inemiisi ja ütiskunda kõgõ parõmbahe.

ja pinikese huulitsidõ pääl saava sekondidõga läbilikõs ja vihmavafost olõ-õi inämb kassu. Ütelt puult om sääne hullumiilne vihm umbõlõ võimsa ja illos kaia, a tõõsõlt puult nõud torm inemiisilt peräh suurt kraammist ja asjo kõrdasäadmist. A inemise ei paistu murõt tundvat, nää omma arvada muutligu ilma ja äkiliidsi tormõga harinu.

Ma piät iks är märkmä, et sääntse vihmadsõ õdagu omma mu lemmigu. Umbõlõ mõnus om umah lämmäh sängüh magama jäiä, ku väläh mäng ilm egäsugumaidsi vingõrpuussõ.

Ja pääle vihma muutus kõik ümbretsõõri rohilidsõs ja lopsakas. Luudus lätt joudu ja väke täüs nii and joudu ka mullõ, ku vaihõpää ki-põst ja sündmüisi täüs elost veidükese är väsü.

Ilmanaba uman elolabürindin

KABUNA KAILE

«Ma ei olõ põllumiis,» ütles Täpsi Aivar, ku tervütas Uma Lehe aokiränikku ütël põimukuu hummogul uman Viia-Jaani labürinditalon Ihamaru külän. Seo päst mõnõn mõttõn vabas tõtõst, et saat olla talomiis sis kah, ku ei olõ ei külbjä, ei eläjäpidäjä.

Viia-Jaani talon omma pindremaa asõmõl hoobis kivitsõõri, mille motiivi omma 3000–4000 aastakka vana ja peri ilma esi paigust. Peremiis esi lätt egä hummogu Kreeka labürindi keskpai-ka, saisi kivi otsa ja tund, et om ilmanaba ja kõik tsiirõlõs timä ümbre. Nii kõlas seo vöi-olla suurõlidsõlt, a and pääväs tarvilit energiät.

Elo om tiikund ja labürint om toda kah – ummi käänakidega. «Ku kõik läbi käüt, om õnn suurõmb,» härgütäs tä pühendümä. «Ka vällä-tulõminõ om tähtsä. Seo om õkva ku tennämine – egä asä iist elon tulõ jo massa.»

Kiräsõnan ollõv olõman sada ja üts soovitust, kuis labürinti läbi kävvü, saman ei olõ võlss tiid esihindäga trehvämises, selle et õkva tuu labürindin käumine Täpsi sõnnu perrä om. «Käük mass pühendä määndsedeigi teemalõ-küsümüsele, millen tahetas arvosaamist saia. Vastus ei pruugi tulla kül õkva, a ütškõrd nakkas asi hargnõma,» om tä esi tundnu.

Viia-Jaani talo kivitsõõri omma kõigilõ huviliidsilõ valla. Nurmõ pääl om esiki autide saisuplats maaha märgit ja kaart näütäs, kost määndse väepaiga löüd. Muidogi vöi egäüts tetä hindäle uma labürindi. Aivar tiid, et Vormsi Enn omgi ütelnü:

KABUNA KAILE PILT

Ihamaru mehel Täpsi Aivaril om korgõmbal olõvaga läbikäümises nii kiviring ku püstkoda.

egäl eestläl sel piäsi olõma uma kivitsõõr ja püstkoda – korgõmbal olõvaga kõnõlõmisõ kotus.

Kuulsas ollõpruulmisõga

Täpsi Aivaril omgi uma püstkoda kah ja tammõtsõõr. Pääl tuu hää käe: joba aastit omma hinnan timä tett rüäleib ja timä pruulit olu ja taar. Taaril ja ollõl om Uma Meki märk ja noidõga om tä mitmõl aastal, ka timahavva, Seto kuningriigin ilma tennü ja meistri avvo-nime saanu.

Kuis meistris saaminõ käve?

Ütele Uma Meki laadalõ võtsõ Täpsi Aivar ollõ pääl haukamisõs ütlen umaküdsetüt leibä. Rahvas käve müüdä, mekse ja sis tull tsõõriga tagasi küsümü-sega: «Kost seod leibä saa?» Tuusama retsepti perrä tege tä leibä seenimaani. Egä katõ nädäli takast, et juurõtus kim-mäs püsünü. Muid vigurit tä ei pruugi, ku et pand tahta sisse kanõbisiimnit. «Ma olõ Kanepi valla alamb, tuuperäst,» seletäs tä naarulidsõlt. Timä leibä on lannü kogoni vällämaalõ ja seo siimnesisu om mõtanu Jaapa-

ni tolli näütuses saadõtist kon-fiskiirmä.

Ku hää leibä avitasõ tetä õigõ käe, sis hää ollõ salahusõ arvas Täpsi Aivar ollõv «umal abilidsõl». Ku tä Viia-Jaani talo otsõ, pand tedä imehtämä andsák mulk maja seen. Tull vällä, et tuu oll ijäkeller. Säälmajan oll elänü ollõmeisteri, kelle mano käve esiki Põlva miilits. Ei olõ patt mõtõlda, et inneskidse meistri vaim käü ollõpruuljal parhilla abis.

«Inämbüs ollõst om vesi, nii et vast om mul tollõga kah vidä-

Hää Võromaa hoitja Vesi Salmõ 100!

Ilman om inemiisi, kiä jääse egän elon egävädses aos võro-kõsõs, omma nä sis tansaman vai hoobis kavvõn tõsõn riigin. Üts sääne om Vesi Salmõ.

Salmõl om nigu kats ello: üts egäpääväne kavvõn vahtsõl kodomaalt Kanadan ja tõnõ käkitü sügäväle süämehe – kolm-veeränd elost hoiõtu egäväne kodoigätsüs. Tuu om tedä takast tsusknu nigu tsirgupoiga meelen pidämä pesäpaika, kon omma juurõ, avvu seen hoitma imäkiilt ja esämaad.

Inämb ku 35 aastat ollõ tä võrokõisi kuundisõ «juhtoinas». Kõgõ suurõmb rõõm ollõ kodomaalt paku lannüisi jaos Eesti vabas saaminõ. Vabadusõ tagasitulõk kodomaalõ pandsõ näide pään lambikõsõ palama – kuis saasi tukõ kodokõisi uma väiku jõuga. Helde süämege kaeti läbi koton uma raamadurioli ja kofati kokko inämp ku 5369 raamatut Võromaa raamadukogodõlõ, sinnä mano viil hindä sugulaisilõ-tutvilõ saadõtu raamadulaadungi.

Võro haigla jaos saadõti arstirohtõ, diagnostilist aparatuuri, tsõõrtuulõ, jalotusraamõ ja muud. Võro gümnaasium sai eräle National Geographicu

numbrõ. Võromaa kiränigu saiva tukõ Eesti rahva saatusõ kirjapanõkis. Eesti Imä kujo tsiibu ala Rõugõn omma kah Kanada ja Ameerika võrokõisi lämmä käe tukõ andnu. Ja hulga egäsugumast api viil.

Salmõ taht iks teedä, kuis koton Võromaal eletäs. Tä süä lätt lämmäs, ku saa kätte Uma Lehe. Sis unõhtas tä hinnäst mõtlõma imäkeecele ja Võromaalõ. Lugu üte hengetõmbõga läbi, võtt vahtsõst kätte ja lugõ mõnt kotust viil üle. Kompvekis omma Sulbi ja Sõmmõrpalõ vai Kanepi inemiisiga kõüdetü luu. Sis lätt aoleht edesi tõisi võro keele mõistjõd kätte.

Juubõlinummõr 100 om Salmõ jaos kõva sõna, a illos kah! Süüküsku edimädsel pääväl om kodomaa lipuehten latsi tarkusõpäävä avvus, a illos om mõtõlda, et Salmõ sai kah vaimusilmän umal sünnüpääväl lipumerd nätä.

Ma soovi saa aasta piirist üle astnulõ kangõlõ võromaalaisi hääle haldjalõ viil pallo tervüist ja energiät. Iks edesi lämmä süäme ja rõõmsa meelega!

HIRVLAANÕ MILVI

Russowi kroonika

PULGA JAAN lugü Balthasar Russowi Liivimaa provintsi kroonikat ja märk, midä säält kõrva taadõ panda.

1. jagu Vilepille ja trummõ saatõl läbi liina

Vannu kroonikiide man om tuu hädä, et piat teräsele kaema, midä sa säält usut. Balthasar Russow oll teedüperäst kerigu-opõtaja, tuuperäst ma timäga kats-kolm aastat müüdä pantu tärminiide peräst eriti ei nori, kui jutt om lahingiist.

Küll om tsipa imelik, et Kaupo surmasaamine om tuudu 24 aastat ettepoolõ, ku mii tiiami (madisõpäävä lahing 1217). Äkki om õigus siski Russowil? Vai kas määnestki Kaupot olõman ollgi? Veneläse omma ummi kroonikiide umbusaldamisega jõudnu sinnämaalõ, et määnestki Batu-khaani es olõki olõman. Tuu miis oll tegelikult näide uma Aleksander Nevski, kiä tõtõstõ es saa tõisi vinne vürstega läbi ja pidi sõprust tatarlaisiga.

Aga sõda om seenimaa-ni salastõt asi ja kost pidi üts rumaliide talupoigõ hingekarjus kõiki saladuisi tiidmä?! Pallu paremb ollu usku timä tiidmiisi rahva elu-olu kotsilõ 300–400 aastat tagasi. Tollõst om timä kirutanu peris pikält. Tihtipääl lõpõs mõni lõik sõn-nuga: tollõst ei sünnü mõtõldagi, ammuki kirjä panda. Jutt käü päämiselt 34. Saksa ordu meistri Johann von der Recke valitsusaost (1549–1551). Aga teedä om, et inemiste kombõ muutusõ pikä vinnaga, nii et täämbädselgi aol võit ütiskon-nan löüdä noidsammu pattõ, midä Russow meile uman kroonikan ette tõi. Mu nõdõr sulg muiduki Russowi vasta ei saa, ka ei olõ mul säänest kristlikku viha nigu timäl, siski võinu mõnõ andsaku kombõ pruuvi võru kiilde panda.

«Ilmangi es olõ nättü ega kuuldu, et siin maal (Liivimaa) olõs hooramist vai abielurikmist ordu esändiide, piiskoppe vai aadlikõ puult karistõt. Sõasulastõ ja muu säändse rahva man siski oll liiderdämise iist karistus. Kui kiäki näide hulgast paasma-da teoga vahelõ jäi, sis viidi patustaja vilepille ja trummõ saatõl sedämaid läbi terve liina ja üle turuplatsi liinavärtest vällä ja visati säälm kõigi rõi-viide, pükse ja kangiga kaivu, kon tä sai läbilikõs. Edesi viidi tä tuudsamma tiid müüdä lossi tagasi ja säälm mõistsõ foogt tä kõigist pattõst priis.»

Nii et alamba rahva siän oll karistus siski määndseldgi kujul olõman, kuigi koon andis-andmisega.

Mis putus aga orduesändiide egäpääväst tüüd, sis säält es paista silmä muud ku üts ajujaht, vürflivõõrutämine, ratsutamine ja ütest pulmast tõistõ sõitmine, ütelt ristjädslit tõistõ, vakusõpidulõ vai kirmaskile.

Kuna sai nimmatu Liivimaa pulmõ, vakussõpidusiid, ristjätši ja kirmaskiid, sis kiruta mõnõ sõnaga ka noist. A toda joba järgmidsen lehen.

Lugu lätt edesi.

Priinime lugu

Rubriigin kõnõldas perekunnanimmi periolõmisõst ja tähendüsest.

Zahkna ja Tsahkna

Nimel *Zahkna* om Eestin 39 kandjat, täämbädsõ päävä kiräviiele vastaval nimekujul *Tsahkna* 27 kandjat. Nimi panti õnnõ ütlen kotussõn: Vahtsõliina mõisa Saagri külän. Tuu külä om keset Haanimaaad, perän Vahtsõliina viies mõisas jagamist Tsonona mõisa lahus-tükü pääl, miä jääs Vaskna järvest veidükese hummugu poolõ. Nii et algkodu mõttõn om tegemist täämbädsõ Haanimaa nimega.

Nime saaja olli katõ velle, Saagri Jurka ja Saagri Märdi perrätulõja. 1826. aastagal om Saagril kirän viis elon velle ja lelläpoiga seost hõimust, inämbüsel joba hindäl pere olõman. Üts vallalinõ sõsar-lellätütär ollõ hingelugõmisõn kah ria pääl. Näide talunimes kirutõdi Vahtsõliina personaalraamatun räpinämoodulinõ *Solna*. Tuu lisanime perrä näile priinimme es panda, panti hoobis kasvu perrä.

SAARÕ EVAR

REIMANNI HILDEGARDI TSEHKENDÜS

Üü hullõrin

VALPRI LIINA

Inne üürahhu tull' palatilõ mu mano valvõdõdõ ja ütelf, et täambädse üü piä ma olõma tõõsõn palatin, kalitori lõpun. Tulõ minnä ütles üüs kõigi ummi asju ja sänguga. Kolijapoisi olli joba platsin ja naksi mu sängü tsõdõrõ pääl kalitori lõpu poolõ vällä veerütämä. Ma lätsi näil ummi asjuga takan.

Kuulsõ, kuis Helmi hõigaas: «Hääd und mi hullõrin!» Ma kai, et vast es lää taa mürginuul mu pihta. Ma ei tiia, et olõs haigõmajalõ midägi halva tennü, et minno hullõrilõ piäs pandma.

A ku peräle jõudsõ, sis säng ol' mullõ sinnä joba är säetü ja ku ma ussõst sisse sai, tull' välälä, et jutt ol' jumala õigõ: ollgi hullõr. Tuud palatit kutsuti nii seltskunna pärast, kellel ol' säändsit tundõmärke külh. Sinnä olli pantu haigõ, kedä es saa tõisiga üten palatin pitä. Tarõn ol' väega pallo sänge, vast 15 sängü, mu uma ol' viil 16. sääil ussõ all. Ol' õnnõ ütõs vahekäük, kost sai läbi aknõ mano minnä.

Panni uma asa är ja jäi uma sängü viirde saisma. Kõrval-sängün ol' küländ kõhna vana-inemine, säändse olõmisõga, et tälle ei lää kõrda, mis muial teätas. Tä pilsõ määndsitki paprõ-

tükke läbi sängüvõrõ sängü, esi istõ sängü pähütsin vällänuul sängü. Sääil ol' koolilatsi vihikide ja raamatidõ kaasi, pangapaprit ja muud makulatuuri viil. Tarõn ol' ütõs huuldaja. Timä ütelf, et taa om Roosi, kiä tallitas ummamuudu. Ku memmel paprõ üsäst otsa saiva, kofaas tä kõik läbi võrõpulkõ hindäle üskä ja naas pildmist ot-sast pääle.

Huuldaja ütelf, et Roosi uut poiga hindäle küllä ja tege niimuudu aigu parras.

Es lääki hulga aigu, ku poig tull'. Memm karaas pistü, võtsõ huuga poiga kallista ja ütelf: «Mu pojakõnõ, mu kallikõnõ, nüüd nakkas meil pido pääle!» Pojal ol' näpu vahel karp mustikidõga. Roosi jagasi säält mullõ, pojalõ ja hindäle ja niimuudu karbi sisu kahasi.

Vahepääl olli ma magama jää-nü. Ku heräsi, näi, et Roosi poig istus iks mu kõrval, memm om uman sängün pikäle ja maka. Panni vahtsõst silmä kinni ja mõtli, et tuust pojast piäsi ma kuigi vallalõ saama, mis tä tan mu sängü kõrval istus. Viimäte lätski poig ussõst vällä.

Mõnõ ao pärast heräsi Roosi üles ja küsse: «Kos Vello jäi?» Ütli, et mu arust tä läts ussõst välälä. «Jo tä läts jäl tollõ mõtsapunkti naasõ mano. Ma olõ ütelnü külh, et sinnä ei massa minnä,»

ütelf memm. Sis nõssi memm sängüst üles, käve vahekäüki pite kõiki sänge man ja hõigaas: «Vello, Vello!» A määnestki vastust es tulõ.

Huuldaja säädsõ meid kõiki magama, minno ja Roosit kah. Ma heräsi üüse üles ja näi, et memm om kah üleväl. Tä ütelf mullõ: «Ma tiia, kuis mi tuust mõtsapunkti naasõst vallalõ saami. Mul om veidü rahha kofatu, ma tii teile ilosa pulma. Sa miil-düt mullõ!»

Joba ol' täl plaan, kuis Vello säält halva naasõ mant är tuvva. Tä käskse mul Vello lõ kõlista. A kõlistamisõst es tulõ midägi vällä, selle et memmel es olõ telefoninumõr meelen. Tä käskse mul klahvõ pääl valli 1, 2, 3, 4, 5, a ma ütli, et säändse numbriga kõlista ei saa. Roosi ütelf, et kiäki iks võtt. Ma ütli, et ei võta.

Roosi muutu kurvas. Ma säi hinnäst magama. Hummogu kai, Roosi magari, a küländ rahutulõ, määndsegi mõttõ pään täl käändsevä. Lätsi kõrras aknõ mano ja kai vällä. Inemise olli tsõdõrtuulõga haigõmajaja hoovi pääl ja teivä sääil sõitu. Üüse ol' kastõ maaha tulnu ja mõni miis tormaas läbi vii. Nigu elungi, mõni lätt läbi paksust ja vedeläst, pääasi et edesi saa. Mõni tõnõ jäl peläs tsõdõrtooliga sõitmist. Tuu kai ja tougas toolikõist niisama tassakõistõ

edesi. Mõtli, et mis ma tõisi asju kae läbi aknõ, lätsi tagasi Roosi mano. Tuu ol' üles heränü. Ütelf: «Nüüd läämi mi Vello lõ tii pääle vasta, anna uma mobla siiä!» Ma ütli, et ei anna ma umma moblat kellelegi ja mi ei toheki siist vällä minnä, selle et siin om riigiasutus ja mi ei vöi hulkma naada.

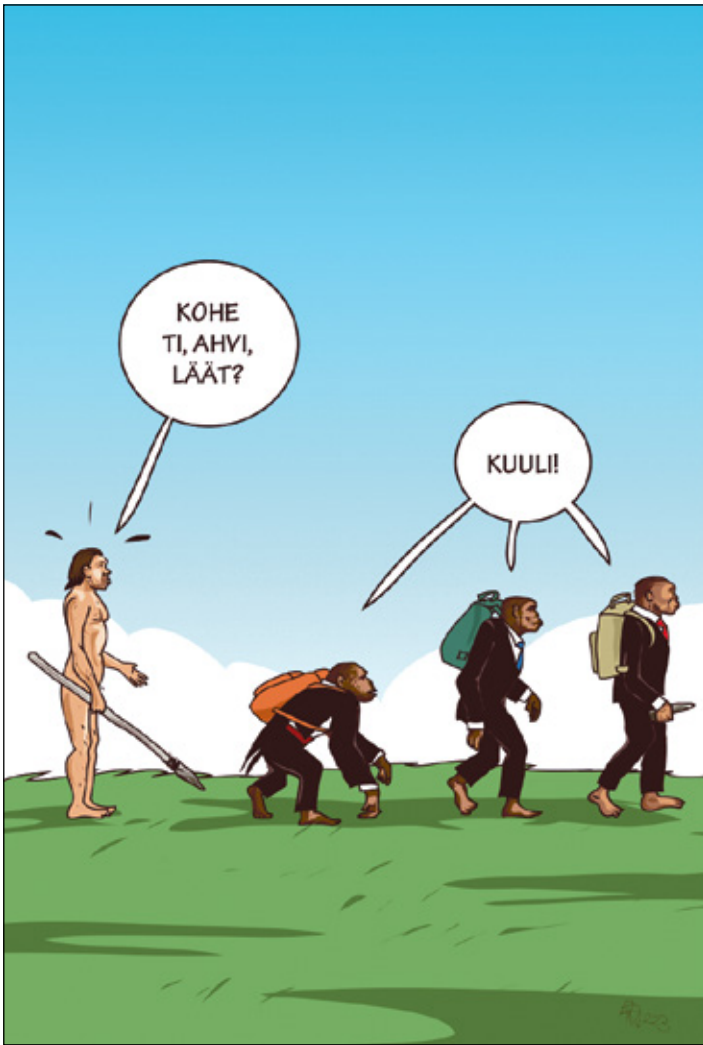
Roosil tükse jäl silm kinni minemä. Ku tä silmä vahtsõst valla tekk, ütelf tä mullõ: «Tere, sa kah siin!» Ja naaraf mullõ. Ma meelet ol' täl väega illos naaratus.

Mul ol' käen kodosõidupäiv. Mis makus sõna – kodosõit. Tuud tiidvä inemise, kiä omma hulga aigu pidänü kotost är olõma. Ma olli joba kats kuud haigõmajan olnu.

Autojuht käändse massina haigõmajaja mant suurõ tii pääle. Kai viil noid puid, miä haigõmajaja kõrval kasvi. Mõtli, et mõni inemine iks ei saa rahhu, esiki naa puu ei anna tälle trüüsti. A ummõhtõ olli nännü piirildä imäarmastust ja tõsõlt puult tuud, kuis poig immä hoit. Mõtli, et Vellost om iks väega illos, et tä immä kaeman käü. Kõik tuud ei tii. Roosi, kiä ütsindä pojast mehe kasvat, ol' andnu kõik uma jõu poja hääs. Ka ho õnnõ, et uma vaimsõ ter-vüse hinnaga.

Parm tsuskas

Nalapildiga tsuskas ütiskunda mõnõst hellembäst kotussõst Rõugõ Rebäse külä miis VARUSTINI ANDRES, tunnõt ka nimega PARM.

Tossu Tilda pajatus

Koolinali

Vinne ao lõpun ol' ütelf Setomaa koolil juubõl. Direktri tahtsõ tuul puhul rajoonilehte kah lehekülge, nigu tuukõrd kommõ ol'. Tuujaos pidivä latsõ ummi vanõmbidõ käest küsümä mõnõ nafa näide koolinkäümise aost.

Üts miis, hõigunimega Aktivist, kõnõl umilõ poigõlõ kah üte nafa. Et timä ol' kooli aigu nii kõva miis, et sei suurõ vihmagla är ja pääle tuud naati tedä kangõlasõs kutsma. Poja panni tuu kirja ja jutt läts lehte.

Kooli juubõl peeti är, lehte kah kaeti ja naarti noid koolinalfu. A järgmäne hummok väega varra pesse kiäki direkt-

ri ussõ pääle. Ussõ takan saisõ tuusama Aktivist, ol' tuliviha-nõ, et sääne asi lehte panti.

Direktri rahust tedä, paksõ kohvi. Aktivist sis kõnõl, et ega tuu lugu peris nii õks es olõ. Tä ol' väiku poiss ja peläs ütsindä kodominekit. Timä küläst ol' tõisi latsi kah ja tä võtsõ hinnäst näile handa, et ütenukun minnä. A üts suurõmb poiss tuu kamba iinotsan ütelf, et inne tä edesi minnä ei vöi, ku om vihmagla är sõõnõ. Nii pidi poiss tuu vaglakõsõ är süümä. Esä kõnõl umilõ poigõlõ tuu asa veidü ilosambas, nigu tä olõs tundnu hinnäst kangõlasõna. Periselt siski es olõ tego koolinafa, a hoobis koolikiusuga.

TOSSU TILDA

Muda Mari pajatus

Ruusatii mass

Ma kuuli raadiost, et pääliinah omma kõik uulidsa üles tsungidu. Sääil ei saavat ei jalaga kävvü ega massinaga sõita. Tuuperäst omma kõik Talna inemise ummi autidõga är tulnu Võromaalõ. Ja muidoki võtnu üteh nuu ummigu, minka nä harinu omma ja ilma mil-leldä nä mõistaki-i sõita. Üts-kõik mäane pido Setomaal vai Võromaal ol', kõik suurõmba ja eräle väikumba tii olli massinit

täüs. Autidõ rida vinnü õkva nigu pääliinah tüüpävä hummogu.

Taa ol' hullõmb ku ralli, a ralli lõpuh tetäs kõik tii kõrda. No ma mõtli, et automassu asõ-mõl tulõ tetä tiimass. Kõik, kiä olõ-i paigapäälidse inemise, piät masma suvõl siin teie ummistamisõ iist väiku summa. Ni lõpus tulõ perüs kinä raha kokko, et lappi är nuu tii, miä suvõga är lahutas.

MUDA MARI

Telli Uma Leht!

6 kuud – 8 €, 12 kuud – 14 €, e-ärvõ püsिमassuleping 1 € kuun.

Telli saa:
tellimine.ee/umaleht,
tel 617 7717.

Latsilõ

Vastus saada
**üte nädäli joosul
meiliaadrõssi pääle**
latsinukk@umaleht.ee
või postiga:
Uma Leht,
Tartu 48,
65609 Võro.

Vastussõ mano panõ
kirja uma nimi, vannus
ja kimmähe ka
postiaadrõs.

Vastajidõ vaihõl loositas
vällä võrokeelitsit välläandit.

Latsinukka tugõva
Võro instituut
ja Võro selts VKKF.

Avvohinna saa
HEINMETSA HUGO (12)
Häätaro küläst.

Minevää kõrra vastussõ:

Vanal Võromaal om 8 kihlkunda, pääliinaga Võrol. Põlva ja Rõugõ kihlkunna piir lätt Võro liina Piiri uulitsast. Setomaa olõ-õi osa Vanast Võromaast. Vana Võromaa kõgõ korõmb mägi om Suur Munamägi. Tulõvanõ Uma Pido peetäs 1. juunil 2024 Põlvan Indsikurmun. Võrokõisil om uma lipp. Võrokõsõ' kannai-ai egä päivi rahvarõivit. Võrokõisi rahvussõõgis või pitä' suidsulihha ja sõira.

**Otsi' sõnaräbästigust üles kooliaša' ja kats muud sõnna!
Vastussõs saat teedä', kuis või viil kutsu' juunlauda.**

dressi', jah, kistutuskumm, koolikott, kriit, liim, mall, mapp, oeh, pinnal, pintsli, plastõliin, päivik, teritjää, tossu', tsirkli, vesivärmi', viitops, värmipleiädsi'

'	I	S	D	Ä	I	E	L	P	I	M	R	Ä	V
T	P	I	I	V	I	K	I	L	S	T	N	I	P
T	S	M	P	I	N	N	A	L	T	I	I	R	K
O	P	L	A	'	I	S	S	E	R	D	H	A	J
K	O	L	J	P	T	E	R	I	T	Ä	J	Ä	U
I	T	A	T	I	P	T	O	S	S	U	'	P	U
L	I	M	T	S	I	R	K	L	I	M	I	I	L
O	I	K	I	S	T	U	T	U	S	K	U	M	M
O	V	L	P	L	A	S	T	Ö	L	I	I	N	K
K	'	I	M	R	Ä	V	I	S	E	V	H	E	O